

KÜLTÜRÜMÜZÜN VAZGEÇİLMEZİ DERİ

Nuray Olcay Işık*

Meruyet Koizhaiganova**

İrfan Cireli***

Öz

Türklerin yaşamış oldukları tüm coğrafyalarda ve kurmuş oldukları tüm devletlerde deri işlemeye büyük önem verdikleri bilinmektedir. Gelişen teknolojiye Türkler de ayak uydurmuş, ancak geleneksel yöntemlerden de vazgeçilmemiştir. Köklü bir geçmişi olan dericilik sanatı, ulusal kültürümüzü ve geleneklerimizi yansıtması açısından önemli bir maddi kültür unsurudur. Deri ve deri mamulleri ülkemizin tanıtımı adına ciddi bir sorumluluk altındadır ve yalnızca geçmişteki geleneksel üretimlerin sürdürülmesi açısından değil, günümüzde deri sektörümüzün geldiği yer açısından da tanıtıma katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

Anahtar kelimeler: Kültür, Gelenek, Deri

LEATHER - THE INDISPENSABILITY OF OUR CULTURE

Abstract

It is known that Turks gave great importance to the leather processing while lived in all geographies and formed all their states. The Turks kept the pace with developing technology, and also never gave up traditional methods. The art of leatherwork with a long history, national culture and traditions is the most important element of material culture. Leather and leather products are under a serious responsibility on behalf of the presentation of our country. Its contribution to the promotion is an undeniable fact in terms of not only maintaining the traditional production of leather in past but also in terms of where in today's the leather industry are.

Keywords: Culture, Tradition, Leather

* Ege Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Deri Mühendisliği Bölümü, nuray.olcay.isik@ege.edu.tr

** Ege Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Deri Mühendisliği Bölümü, meruyert_k@hotmail.com

*** Celal Bayar Üniversitesi, Kula Meslek Yüksekokulu, i_cireli@hotmail.com

İnsanoğlu varolduğu andan itibaren sürekli olarak kendine yarar sağlayacak nesnelere arayışı ve bu nesnelere keşfetme çabasında olmuştur. Prehistorik dönemden itibaren kullanılan post, kürk ve kabaca işlenmiş deriler ile insan giyim ve günlük hayattaki çeşitli eşyaları üretebildiğine göre, deri kullanımının, insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenilebilir. Paleolitik ve Mezolitik devirde kabaca işlenen deri, Neolitik devirde yerleşik hayata geçilince, hayvanların evcilleştirilmesi sonucunda, bilinçli olarak işlenmeye başlanmıştır. M.Ö. III. binde yazının icadı ile dericilik konusunda belgelere sahip olunmuştur (Yıldız, 1993).

Günümüze kadar gelebilen deri kalıntılarına, sadece Mısır gibi kuru çöl iklimine sahip bölgeler ile soğuk iklimi sayesinde donmuş örnekler verebilen yerlerde rastlanılabilmektedir. Bu az sayıda buluntu dışında mağara resimleri ve mezar duvarlarındaki tasvirler bizi aydınlatmaktadır (Yıldız, 1993). Coğrafi konumu, akarsuları ve iklimi ile erken tarihlerden itibaren ileri bir uygarlık düzeyine ulaşan Mezopotamya, M.Ö. III. binden itibaren deriyi işlemeyi öğrenip geliştirmiştir (Sigrist, 1981).

Bugün Anadolu'yu yurt bellemiş Türkler, anayurtları Orta Asya'da deri işlemeyi biliyor, ondan çeşitli amaçlar için yararlanıyorlardı. Orta Asya Türkleri açısından dericilik çobanlıktan sonra ikinci meslek konumundadır. Orta Asya'nın kültür tarihinde deriden eşya, özellikle de giysi yapımının son derece önemli olduğunu, yine derinin günlük giyimde kullanıldığını görmekteyiz (Ögel, 2000; Esin, 2003; Usmanova, 2011).

Yine Anadolu'da, Selçuklular döneminde derinin kürk giysi biçiminde yaygın kullanımının söz konusu olduğu bilgilerimiz arasındadır. Selçuklular döneminde deriden yapılmış kürk giysiler ipekli kumaşlar kadar önemliydiler. Bu deri, kürk giysiler toplumsal katmanlara göre farklılıklar göstermekteydi (Anonim, 2011a)

Asya, Avrupa ve Afrika'da 600 yıldan fazla egemenlik sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu döneminde deri işlemede yüksek düzeye ulaşıldığı, işlenen derilerden değişik amaçlar için eşyalar üretildiği bilgilerimiz arasındadır.

Ülkemizde hangi müzeye gidilirse gidilsin ait olduğu dönemin işaretlerini taşıyan deri mamulleri ile karşılaşmaktadır. Topkapı Müzesi, Askeri Müze, Deniz Müzesi, İslam Eserleri Müzesi başta olmak üzere ülke genelinde bir çok müze ve özel koleksiyonlar bu zengin kültürel geçmişin ürünleriyle doludur. Başta üst giyim (ceket, etek, yelek, mont, pantolon) olmak üzere ayak giyimine (ayakkabı, terlik, çizme, mes), saraciye eşyalar ile kitap cildinden, ünlü Piri Reis, Ali Macar Reis gibi denizcilerimiz tarafından yapılmış 16. yy. Osmanlı deniz haritalarına, yemek kaplarından savaş aletlerine pek çok alanda deri ana madde olarak karşımıza çıkar (Özdemir, 2007).

Günümüzde deri endüstrisi giysilik, ayakkabılık, saraciyelik ve kürklük gibi farklı üretim teknolojilerinde ihtisaslaşma gerçekleştirmiştir. Köklü bir geçmişi olan dericilik sanatı, ulusal kültürümüzü ve geleneklerimizi yansıtmaya açısından önemli bir maddi kültür unsurudur.

Doğal görünümü ile her zaman yenilikleri takip ederek modanın önemli bir elemanı olma özelliğini sürdüren deri ve deri mamulleri, geleneksel anlamda da hala bir çok üretimde kendini gösterir.

Karagöz Tasviri Yapımcılığı

Karagöz- Hacivat

Karagöz, Türk gölge oyununun tek temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Bu oyun, deriden kesilmiş bir takım şekillerin (insan, hayvan, bitki, eşya vb.) arkadan ışık verilerek beyaz bir perde üzerine yansıtılması temeline dayanmaktadır. Karagöz oyunundaki kişiler, şekiller deriden yapılan tasvir, suret veya figür ismi verilen şekillerle canlandırılmaktadır (Barışta, 1988).

Karagöz Sahnesi

Karagöz oyununun kaynağı, tarihi seyri ve Türkiye'ye gelişi konusunda çeşitli görüşler vardır (Aslan, 2011, And, 2003, Artun, 2009). Yavuz Sultan Selim döneminin güvenilir kaynaklarından İbni İlyas ise, gölge oyununun Türkiye'ye XVI. yy.'da Mısır'dan geldiğini ileri sürmüştür. İlk zamanlar Mısır gölge oyununun etkisi altında olan Karagöz'ün, kesin biçimini XVII. yy.'da aldığı ve tiplerinin de bu dönemde ortaya çıktığı öne sürülmektedir.

Karagöz yapımında kullanılan esas malzeme çiğ deri diye tabir edilen şeffaf halde tabaklanmış sığır, dana ve deve derileridir. Cam deri tekniği ile tabaklanan derinin kepekle yünleri ve kılları dökülüp yağları bıçaklarla kazındıktan sonra güneşte kurumaya bırakılır. Tabaklamada zırnık kullanılırsa derinin sarı renk aldığı görülmüştür. Zırnık yerine kepekle doğal tabaklanan, sonra kireç içine daldırılan derilerde ise daha beyaz bir görünüm elde edilir. Tasvir yapımından önce bu kireçli derinin kazınması gerekir. Dünyada gölge tiyatrosu yapan pek çok ülke, deri yerine plastik, karton veya tahta kullanırken Türkler şeffaf ve kolay işlenir malzeme olduğu için deriyi tercih etmektedir.

Yapılacak tasvir ebatlarında deriden küçük parçalar kesilerek üzerine çizim yapılır. Kesilen ve çizim yapılan parçayı su ile tavladıktan sonra makasla etrafı kesilir. Her bir parça deriden ayrı ayrı kesip çıkarılır. Oynar parçalar gövde, etek, ayaklar varsa kol ve diğerleri teker teker çıkarılır. Sonra yumuşak olduğu için tercih edilen ihlamur kütüğü üzerinde deri işlenmeye başlanır. Delme işlemi (Nevreganlama) çelik bıçaklarla yapılır. Nevregan denilen özel uçlu çelik bıçaklar, bizler aracılığı ile deriyi delikler açılır. Pürüzleri, çapakları kazıma bıçağıyla kesip deri temizlenir. Açılan bu delikler tasvirlerin hatlarını belirler ve ışığın perdeye geçmesine yardımcı olur. Baskı altında tutup düzeltilen deri bu esnada kurur. Kazıma ve zımparalama işleminden sonra boyama aşamasına geçilir (Karabağ, 2011).

Tasvirler için kök boya denilen doğal katkı maddeleri nar şerbeti, bal, ağaç kabukları, ceviz kabuğu vb. bunların yanı sıra ekolin boyalar, çini mürekkebi kullanılmaktadır. Tasvirler çift taraflı boyanıp, çini mürekkebi ile kontur çekilerek hazırlanmaktadır. Daha sonra sopaların takılacağı delikler "çiçek zımbası" adı verilen bir aletle delinerek üstüne düğme adı verilen deri parçası dikilerek hazırlanmaktadır. Hazırlanan parçalar birbirine "kat küt" adı verilen ameliyat ipliği ile özel bir bağlama yöntemi kullanılarak birleştirilmektedir. Bu şekilde üretilen tasvirler oynatıma hazırdır (Şenyer, 2011).

Çarıkcılık

Çarık Yapımı

Çarık

Çarık genellikle manda ve öküz derilerinden yapılan ilkel bir ayakkabıdır. Deri önce gerdirilir, içi temizlenir. Tuzlanır ve şaplanır. 1-2 hafta bu şekilde bekletildikten sonra havanın müsait olduğu bir zamanda yere çivilerle gergin bir vaziyette çakılır. Bir müddet bekledikten sonra değişik ölçülerde kesilerek satışa sunulur.

Osmanlı'da çok yaygın olan çarıklar, renkleriyle dönemin kadınlarının medeni durumlarının da göstergesidir. Siyah çarığı kocası ölmüş dul kadınlar, kırmızıyı evli olanlar, turuncuyu nişanlılar, sarıyı genç kızlar, yeşili de yaşlılar giyerdi.

Eskiden çarıklar giyecek kişi tarafından bizzat yapılırdı. Günümüzde ustalar tarafından yapılan çarıklar halk oyunları veya gösterilerde tercih edilmektedir. Ayak ölçüsünde kesilip, kenarlarına açılan deliklerden geçirilen sıyrımla bağlanarak kullanılmaktadır (Anonim, 2011b).

Yemenicilik

Yemeni doğal deri ve pamuk ipliği kullanılarak üretilen topuksuz ve ortopedik bir ayakkabı türüdür. Yemeninin tabanı manda ya da sığır derisinden, yüzü keçi derisinden, astarı koyun derisinden, çevirmesi oğlak derisinden yapılmaktadır. Günümüzde yemeniyi daha çok halkoyunları ekipleri ve mantar hastalıkları ile pişikten yakınanlar tercih etmektedir.

Yemeni Örnekleri

Üretimi sırasında, toplatılan deriler ilk olarak 10-15 gün yumuşaması için kireçli suda bekletilir. Yumuşayan şişen deriler 2-3 gün boyunca yıkanıp temizlenir. Deri üzerinde kalmış kaba etler kazınarak, deri kuş gübresine karıştırılarak 1 gün bekletilir. Sonraki aşama "elbeşte" dir. Deriler tetiri (sumak ağacının meyve vermeyen yaprağı) ve palamut (pelit ağacının meyvesi) katılmış suyla dolu kuyuda ustalarca 3-4 saat çiğnenir. Elbeşteden sonra deriler kurutularak "kazıma"ya alınır. El ile yapılan kazıma işleminden sonra deriler tekrar elbeşteye alınır. Bu işlem üç kez tekrarlanır ve deriler açık havada kurutulur. Daha sonra derilerin yumuşaklığını koruması için deriler iç yağı ile yağlanır. Yumuşatılan deriler yarım saat güneşte tavllanır. Deriler son olarak kaba yerlerinin düzeltilmesi, pürüzsüz hale getirilmesi için camla perdahlanır (Anonim, 2011c).

Bu şekilde hazırlanan derilerle imalat aşamasına geçilir. Bu tür deriler dikiş tutmadığından elde dikilir, kesinlikle makine dikişi kullanılmaz. Hangi ürün dikilecekse ona göre enduze ayarlanır, deriler kesilir, balmumu ile pamuk ipliği muflanarak dikim aşamasına geçilir. Dikilen ürünler 1 gün kalıpta bekletilir. Zahmetli ve zaman alıcı bu süreç nedeniyle yemeni ustası ancak sınırlı sayıda üretim yapabilmektedir. Ürünler doğada bulunan 5 temel renkteki kök boya ile sınırlı renkte hazırlanır. Bu renkler siyah, yeşil, sarı, turuncu ve bordodur. Yemeniler, sahtiyanın rengine göre siyah, annabi (mor), gül şeftali adı verilen parlak kırmızı renklere olabilmektedir. Şekil bakımından beş çeşidi bulunmaktadır: Halebi, Merkup, burnu sivri, kulağı uzun, eğri simli (Anonim, 2011d).

Tulum Yapımcılığı

Çeşitli Tulum Örnekleri

Sadece Türkler'e özgü otantik çalgımız tulum çok eski bir Türk icadıdır. Oğlak derisinden elde edilir. Tulum; nav (analık, dillik), ağızlık (dudula, lülük) ve gövde (torba) parçalarından oluşur.

Yalnızca bu çalgiya özgü olarak fa notası bulunmamaktadır. Tulumun eldesinde kullanılan deri de özel bir işlem metodu gerektirir. Doğal koşullarla üretildiğinde en fazla 5 sene dayansa da günümüz kimyasalları ile üretildiğinde 10 sene hatta daha uzun süre bozulmadan kalması sağlanabilmektedir. Ses kalitesi doğrudan doğruya derinin özelliğine bağlıdır. Tuluma doldurulan havanın sıkıştırılarak nav kısmından dışarı çıkması sağlanır. Bu yüzden tulum çalan kişi üfleme yi kesse bile enstrüman çalmaya devam eder.

Tulum yapılırken, yünler temizlendikten sonra ayaklar son kısımlardan kesilir. Ters çevrilip ters bağlandıktan sonra kesit bağlantısı daha iyi görünür. Ön ayaklardan birine tahta boru- lülük arka ayaklardan birine de nav bağlanır. Böylece tulum meydana gelir. Lülükten üfleyp tulum şişirilir. Üflen en hava geri kaçmasın diye tulumcu lülüğün ağızını dili ile kapatır. Kendisi bu suretle nefes alabilir. (Son zamanlarda lülük ağızına konan bilye sayesinde tulumcular türkü bile söyleyebiliyor.) Sıkışan hava mecburen, nav içinde bulunan çimon/çibu denilen ses veren kamış borulara hücum eder ve ses çıkararak dışarı çıkar. Ekseriyetle çibular yan yüzeylerinden 5 delikli olup bu delikler navın üst yüzüne yani tulumcunun parmaklarını oynatacağı bölüme bir çift olarak yerleştirilir. Çimonlar, nav içinde ikiden fazla da olabilirler. Her birinin sesi tulumcunun ustalığına göre ayarlanır (Anonim, 2011e).

Gaydaya göre çalınması daha zor olan tulum Avrupa'ya ihraç edilmektedir. En çok tulum siparişi veren ülkeler arasında İskoçlar birinci sırada yer alır (Coşkun, 2011). Tulum sesi İskoçya'da olduğu gibi Rize' de de insanları sokağa dökmekte, kimine çok tiz gelen bu ses iki toplumda benzer duygular yaratmaktadır.

Tulum Peyniri Üreticiliği

Peynirin dayanıklılığını artırmak için Türkler' in Orta Asya' dan günümüze kadar uyguladıkları yöntemlerden biri de, peyniri tulum almaktır.

Tulum Peyniri Üretiminde Kullanılan Deriler

Tulum Peyniri

Trakya bölgesi dışında yaygın olarak Toros yaylalarında deri tulumu öne çıkar ve aile içi tüketime yönelik olarak hazırlanır. Yapımında tam yağlı sütün yanı sıra tereyağı yapımından artan yağsız sütler de kullanılır. 'Tulkuk' olarak adlandırılan tulum; oğlak, süt kuzusu, koyun veya keçi derisinden yapılır.

Tulum peyniri hemen yenilmeyen, olgunlaştırılan sert bir peynirdir. Yapımında yağlı ya da yağsız koyun, keçi veya inek sütü kullanılır. Adı geçen sütlerle hazırlanan taze peynir baskıdan geçirilir, tuzlanır ve tulum içine basılır. Peynir tulumu basılırken içinde hava kalmaması için "tepki" denen sopayla sıkıştırılır. Son olarak tulumun ağzına bolca tuz konur ve sıkıca bağlanır. Nem oranı % 75-85 olan depolarda 3-4 ay bekletilir.

Tulum peyniri besin değeri yüksek, gözeneksiz hafif keskin kokulu bir peynirdir. Deri tulumunda yapılan peynirlerin rengi, deri ile temas ettiği kısımlarda sarıdır. İçine doğru beyazlaşır. Yapım tekniği olarak değişiklik göstermeyen tulum peynirleri çeşitli bölgelerde farklı adlarla tanınır. Malatya' da tomas peyniri, Erzincan' da koyun sütünden yapılan şafak peyniri, keçi sütünden yapılan Afyon tulumu, keçi sütünden yapılan çimi peyniri ve İzmir tulumu en bilinenlerindedir (Anonim, 2011f).

Sonuç

Türklerin yaşamış oldukları tüm coğrafyalarda ve kurmuş oldukları tüm devletlerde deri işlemeye verdikleri önem ortadadır. Gelişen teknolojiye Türkler de ayak uydurmuş ancak geleneksel yöntemlerden de vazgeçilmemiştir. Doğal ürünlerin kullanım önceliği kazandığı ve yapay olarak üretilmiş kimyasalların çeşitli zararlarından dolayı kullanımlarının en az seviyeye indirilmeye çalışıldığı günümüzde her alanda doğal ürünlere rağbet artmaktadır. Aynı şekilde deri endüstrisinde de benzer çalışmaların olduğu görülmektedir.

Bunun yanında kültürümüze ait birçok sanatın temelinde doğal ürünler kullanılmaktadır. Her türlü doğal taş, toprak, hayvanlardan elde edilen ürünler her alanda kullanım olanağı bulmuştur. Bu anlamda birçok sanatın Türkler tarafından bulunduğu ve geliştirildiği bilinmektedir. Derinin ana madde olduğu Türk sanatları yalnızca Türkiye müzelerinde değil yurt dışındaki birçok müzede de sergilenmekte ve hayranlık uyandırmaktadır.

Görüldüğü gibi, deri ve deri mamulleri ülkemizin tanıtımı adına ciddi sorumluluğa sahiptir. Yalnızca geçmişteki geleneksel üretimlerin sürdürülmesi açısından değil, günümüzde deri sektörümüzün geldiği yer açısından da tanıtıma katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

Bu çerçevede Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından sektörle işbirliği halinde başlatılan çalışmalar sonucunda deri, deri mamulleri ve ayakkabı sektörünün ihracatında, pazarlama ve tanıtım yetersizliği nedeniyle yaşanan tıkanıklıkların aşılması, sektöre ihracat ve rekabetçilik açısından yeni bir ivme kazandırılması amacıyla Deri Tanıtım Grubu oluşturulmuştur. Deri Tanıtım Grubu, deri sektöründe Türkiye' nin marka olarak gücünü arttırmak için etiketlerine Türk malı ibaresi yazmak suretiyle bir kampanya başlatmıştır. İç pazar için üretilen ürünlerde 'DERİ', dış pazarlar için üretilenlerde ise içine ay ve yıldız entegre edilmiş 'LEATHER' veya 'LEDER' etiketi bulunacağı kaydedilmiştir. Etiketlerle hem gerçek deriler sahtesinden ayırt edilecek hem de tanıtım yapılacaktır. DERİ' nin, sadece ilan ve reklam çalışmalarında değil,

Türkiye'de üretilen konfeksiyondan ayakkabı ve saracıyeye kadar tüm deri ürünlerinde etiket olarak da yer alacağı da belirtilmiştir (Anonim, 2011g).

Bu tür tanıtlar desteklenmeli ve özellikle de dünyada Türkiye markasını oluşturmak adına geçmişten günümüze kültürümüze ait tüm bilgiler vurgulanmalıdır.

Kaynaklar:

Anonim, 2011a, “Deri Giyim”, http://www.idesbas.com/deri_giyimm.htm, Erişim: 06.11.11.

Anonim, 2011b, “El Sanatlarımız Çarıkçılık”,
<http://www.forumtiriyaki.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=32>, Erişim:
06.11.11.

Anonim, 2011c, “Yemeni Deri El Sanatları”, <http://www.yemeni.com.tr.tc/>, Erişim:
06.11.2011.

Anonim, 2011d, “Yemenicilik Zamana Direnemiyor”,
<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/134/AND24.htm>, Erişim:
06.11.11.

Anonim, 2011e, “Yeşil Rize Kemeçe ve Tulum”,
<http://www.rizede.com/Rize/?rize=kemencevetulum>, Erişim: 06.11.11.

Anonim, 2011f, “Tulum Peyniri”,
<http://www.mutfakrehberi.com.tr/contentdetay.asp?id=263&sayfa=tarif&content=malzemeler>,
Erişim: 06.11.11.

Anonim, 2011g, “Deri Tanıtım Grubu (DTG)”,
<http://www.turkishleather.com/dtg/StaticPages/showpage.aspx?fname=derisektoru.htm>,
Erişim: 06.11.11.

And, M., 2003, Oyun ve Büğü, Türk Kültüründe Oyun Kavramı, YKY, İstanbul.

Artun, E., 2009, Anonim Türk Halk Edebiyatı, Nesri Kitabevi, İstanbul, s. 176-177.

Aslan,E., 2011, Türk Halk Edebiyatı, Mava Akademi, Ankara, s. 354-356.

Barışta, H.Ö., 1988, “Türk El Sanatları”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Sanat Eserleri Dizisi, Ankara, s. 135-137.

Coşkun, O., 2011, “Tulum Kemeçe Horon”,
<http://www.ikideremiz.com/sizdengelenler/tulumkemencehoron1.asp>, Erişim: 06.11.11.

Esin, E., 2003, “Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu”, Emel Esin Toplu Eserleri, İstanbul, s. 235.

Karabağ, H. H., 2011, “İstanbul Katibim Karagöz Evi”,
<http://www.karagozevi.com/?d=tasvir.html>, Erişim: 06.11.11.

Ögel, B., 2000, “Türk Kültür Tarihine Giriş”, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, s. 162.

Özdemir, M., 2007, “Türk Kültüründe Dericilik Sanatı”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, s. 66-82.

Sigrist, M., 1981, “Le Travail des Cuirs et Peaux a Umma sous la Dynastie d’ Ur III”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 33/3-34, s. 177.

Şenyar, E., 2011, “Geleneksel Türk Gölge Oyunu Karagöz ve Hacivat”,
http://www.karagoz.net/karagoz_hacivat_teknigi.htm, Erişim: 06.11.11.

Usmanova, S., 2011, “Altay Dillerinde Üst Giysi Adları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 15-23.

Yıldız, N., 1993, “Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi”, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 1.